

הדרך האחרונה של יאנוש קורצ'אק , סטפה וילדי בית־היתומים בצעדה אל מותם באוגוסט 1942 - מיקוד על תיאור הילדים ומשמעותו

מאת: ד"ר שרה האופטמן

מיתוס "הדרך האחרונה", על יאנוש קורצ'אק וילדי בית־היתומים, מיוצג בגרסאות שונות, שנכתבו על ידי כותבים במרחקי זמן ומקום, קרובים או רחוקים מההתרחשות עצמה, וכן מנקודות התייחסות שונות. בכל הגרסאות מתארים הכותבים השונים את מה שהתרחש ב-5 לאוגוסט 1942, מרגע פריצת החיילים הנאצים ועזריהם לבית־היתומים, תוך שימוש באלימות ובאכזריות, כדי להוביל את הילדים לאומשלגפלאץ ושם יעלו על הרכבות לטרבלינקה, אל מותם.

במיתוס זה שזורים שני נושאים: הנושא הראשון הוא דמותו הייחודית של יאנוש קורצ'אק, אשר לא נתן לילדים לצעוד לבדם אל המוות. במרבית הגרסאות מודגש שקורצ'אק ויתר על האופציה של שחרורו, כי היתה בכך, לדעתו, בגידה בכל הערכים האנושיים והחינוכיים בהם דגל ולאורם פעל כל חייו, כפי שניתן ללמוד מהמאמרים והסיפורים שכתב על ילדים ולמען הילדים והן מהידוע על דרכי הניהול והארגון של בית־היתומים היהודי בוארשה. בחלק מהגרסאות מופיעה גם סטפה וילצ'ינסקה, שניהלה יחד עם קורצ'אק את בית־היתומים וצעדה אף היא בדרך האחרונה, כאשר היא, כמו יאנוש קורצ'אק, נושאת על ידיה ילד או שניים, שאין להם כוח לצעוד. גם היא בחרה – כמו קורצ'אק – להיות עם הילדים ברגעים אלו ולא להישאר בקיבוץ בישראל, שם כבר החלה לרקום את חייה החדשים. קריאתו של קורצ'אק החזירה אותה באחת אל הגטו ואל אותה צעדה: קורצ'אק, סטפה והילדים צועדים אל האומשלגפלאץ, שם הוכנסו לקרונות שהובילו אותם לטרבלינקה.

הנושא השני של הדרך האחרונה, בו נתמקד בחיבור זה, הוא **תהלוכת הילדים**: המושג "תהלוכה" פירושו (לפי הוויקיפדיה) "הליכה מאורגנת של המון למטרות חגיגה או הפגנה. לעיתים ההליכה היא במבנה מסוים, ידוע מראש, וכן מקובל בתהלוכות דתיות או צבאיות לבוש מיוחד, מקושט, צבעוני, סוג של תחפושת".

תהלוכת־הילדים במיתוס "הדרך האחרונה" מצוינת במרבית הגרסאות. התהלוכה יוצרת תגובה של השתאות לנוכח הילדים הנקיים והמטופחים, הלבושים בבגדים זהים וצועדים בשורות קבועות, בדרך כלל של ארבעה או שלושה ילדים. בחלק מהגרסאות – יש ילד הנושא את דגל בית־היתומים בראש התהלוכה. בחלק מהסיפורים התהלוכה מעוררת ביקורת קשה ואירוניה נוקבת כלפי הנאצים ועזריהם ו/או כלפי האל שלא ריחם על ילדים רכים אלו.

נציג להלן שלוש גרסאות למיתוס "הדרך האחרונה", שנכתבו על ידי כותבים שצפו באירוע וכתבו את התיאור כמספר-עד. נתמקד במאפיינים ובמשמעות של תהלוכת הילדים בסיפורים אלו.

1. בתיאור תהלוכת הילדים ב"**חורבן וארשה**" מאת **יהושע פרלה**, מציין הכותב את הפריצה עם שחר לבית־היתומים, כאשר מאתיים הילדים "נבטי חיים" הביטו בנאצים, רוצחי הילדים, ב"אימת מוות". הילדים היו כבר מוכנים. "כמאתיים ילדים, יתומים, עגלגלים. הם היו רחוצים, לבושים

הדרך האחרונה
סיפורו של מיתוס

המכון החינוכי הישראלי ע"ש יאנוש קורצ'אק ז"ל
The Korczak Educational Institute of Israel

בבגדים נקיים. זהו דבר מופלא: מאתיים הילדים לא צעקו, אלו שנשפטו למוות, מאתיים נפשות חפות, לא בכו. אף לא אחד מהם נמלט, אף לא אחד מהם התחבא. הם רק התרפקו כמו סנוניות חולות, על מורם ומחנכם. מאתיים ילדים שראשיהם אך נחפפו, המובלים לעקידה."

ההדגשים בסיפור זה הם על מספר נושאים:

נושא ראשון הוא הניקיון והטוהר של הילדים. ילדים מטופחים, רחוצים, לבושים בבגדים נקיים. לפי המסופר בטקסט זה, קורצ'אק ידע מה צפוי לילדים, לכן ציווה עליהם להתרחץ מכף רגל ועד ראש וללבוש בגדים נקיים וחגיגיים טרם יציאתם מבית־היתומים. כל ילד גם הכין לעצמו, בפקודת קורצ'אק, ילקוט קטן עם לחם ובקבוק מים וכך, כנראה, צעדו בתהלוכה. גם התיאור של הילדים כ"עגלגלים", הוא חלק מהטיפוח והאהבה לילדים, כתוצאה ממאמציו המוצלחים של קורצ'אק לדאוג להם למזון למרות הרעב בגטו. הביטוי "מאתיים נבטי פרחים" מדגיש בדרך נוספת את האהבה והטיפוח להם זכו הילדים: כל ילד היה כמו נבט של פרח, שמטפלים בו במסירות, כדי שיגדל ויתפתח ויהפוך לפרח... הם היו טהורים "נפשות חפות מכל חטא". הכותב יוצר ניגוד בין הילדים המטופחים של בית־היתומים, הצועדים בתהלוכה, לבין המוות המחכה להם: מצד אחד "ראשיהם אך נחפפו", כאשר חפיפת השיער מסמלת טיפוח ושיוך לחיים יפים. ובכל זאת הם מובילים להשמדה.

נושא שני הוא "התנהגותם המופלאה" של הילדים לפני ובזמן ההליכה בתהלוכה: "לא צעקו.. לא בכו.. אף אחד לא נמלט, אף אחד לא התחבא". על ידי חזרה 4 פעמים על המילה "לא", מבליט הכותב את התנהגותם האמיצה של הילדים, המנסים להבליע את הפחדים שקיננו בהם ולהתנהג כראוי. הם מתרפקים על קורצ'אק, מורם ומחנכם, "כמו סנוניות חולות", כדי לחוש מעט בטחון. קורצ'אק, למרות היותו "כחוש ושבור, כפוף ומעוקם", מגונן על הילדים ככל יכולתו. מחזיק ילד בידיו וצועד קדימה. אף הוא לא ברח וכעת הוא מוביל את התהלוכה ליעד, שהיה, כפי שמסופר, ידוע לו, אך לא בהכרח ידוע לילדים.

נושא שלישי הוא הביקורת. תהלכות הילדים נועדה להציג ביקורת רחבה:

ראשית, על רוצחי הילדים: על הנאצים "הכלבים הגרמניים", אשר מאיצים בילדים עם כלבים ושוטים, ללא התחשבות בקושי שלהם ללכת מהר. מתחת לאשמה זו מובלעת אשמה חמורה יותר: האכזריות הבלתי־נתפסת של רצח ילדים תמימים וטהורים באמצעות "הרעלה בגזים חרם חשמלי".

שנית, ביקורת על ראשי הקהילה היהודית: "את מי רצתה הקהילה היהודית להציל? לא את מאתיים הילדים, רק את יאנוש קורצ'אק לבדו. "אך יאנוש קורצ'אק, שהיה "איש גדול ואציל" העדיף ללכת עם ילדיו אל המוות. הוא נשאר בתהלכות הילדים, כי חשב שכך עליו להתנהג.

שלישית, האזכור של סיפור העקידה, יוצר הקבלה אירונית בין שני האירועים. אמנם, גם בסיפור העקידה בספר בראשית פרק י"ב מוצגת תהלוכה בה מוביל האב את בנו בפקודת האל אל מותו, מבלי לספר לו את האמת. אולם הניגוד בין שני הסיפורים בולט: בעקידה, האל הציל את יצחק לדורותיו ושלח אייל שיישחט במקומו. לעומת זאת בסיפור הדרך האחרונה, את הילדים הטהורים, המטופחים והמחונכים, שצעדו בתהלוכה בסדר מופתי ובחגיגות – אלוהים לא הציל. בדברי

ההספד, בסיום הטקסט, מקונן המספר על יאנוש קורצ'אק ומאתיים תלמידיו, שמקום קבורתם לא נודע, אותם נבטים רכים, שהפכו עבור כולנו ל"סיפור מדמם".

2. מתוך יאנוש קורצ'אק – היהודי המעונה, ירחמיאל וינגרטן, הוצאת ברונפמן, 1979

כאשר הגיע יום הגירוש, הנאצים התפרצו לבית־היתומים ונדהמו למראה הילדים והצוות המוכנים לתהלוכה. בטקסט זה מובלט תיאור התהלוכה:

מבחינת המבנה: "הם הלכו בסך, ארבעה ארבעה", "יאנוש קורצ'אק צועד בראש התהלוכה ... בזרועותיו שני ילדים קטנים, שההליכה הייתה קשה להם".

מבחינת הלבוש המיוחד: "הילדים לבושים בבגדיהם היפים ביותר". לבוש חגיגי.

מבחינת הטקסיות של האירוע: "ליד קורצ'אק צעד נושא הדגל. שמצדו הלבן התנופף מגן דוד כחול ומצדו הירוק – פרח עלה־ערמון אדמדם." הדגל הוא גם דגל הלאום וגם דגל בית־היתומים.

מבחינת תחושותיו של קורצ'אק: הוא צועד בראש התהלוכה, עיניו צופות בלי פחד. קורצ'אק מרגיש מעודד מכך, שלא "נכנע" ללחץ שהופעל עליו, לעזוב את הילדים ולהציל את עצמו. קורצ'אק יודע, שאי־אפשר להסביר את תחושותיו כלפי הילדים ואת אי רצונו לנטוש אותם ברגע זה, לאלו שהם חסרי מצפון.

מבחינת המטרה: קורצ'אק ביקש ליצור עבור הילדים מסגרת בעלת משמעות חגיגית, שהיא חיובית ומעודדת, כדי להסיר מליבם כל סיבה לפחד, "כאילו יצאו לטיול ל"ג בעומר". קורצ'אק, כפי שנרמז במרבית הטקסטים, בוחר שלא לספר לילדים את האמת, וזו הייתה הדרך שלו להגן עליהם כל עוד הם בחיים.

ואכן, הם צועדים בתהלוכה ונכנסים בזה אחר זה לקרון, כאילו מדובר בתהלוכה דתית הקשורה ל"ג בעומר. בטקסט נוצרת אנאלוגיה מצמררת, בין אש המדורות של ל"ג בעומר, המחכה לילדים "היוצאים לטיול" והעשן, השונה לחלוטין, שהיתמר מהארובות בטרבלינקה.

מוצגת תגובתו של המשורר ולאדיסלאב שלנגל, ידידו של קורצ'אק, המתאר את דרכם האחרונה של קורצ'אק וילדיו (בכתב-יד שתארכיו: עשרה באוגוסט 1942):

לאחר תיאור התהלוכה החגיגית ממשיך המשורר הזועם לכעוס על תושבי אירופה, שיצרו אנדרלמוסיה ומחול בלהות, בו אף אחד אינו יודע כיצד להציל חיים, במיוחד לא חיי ילדים. רק יאנוש קורצ'אק יודע, כי הרי יאנוש קורצ'אק הוא "החייל היחיד שהגן על הילד היתום...". זה שהבין ללב הילדים והיה איתם בדרך האחרונה. גבורתו של קורצ'אק שהקריב את עצמו למען הילדים, היתומים הנצחיים, והם זכו לצעוד יחד בתהלוכה עם מחנכם אל מותם.

3. מתוך יומן וארשה 1939-1945 מאת: מיכאל זילברברג, בהוצאת דביר תל-אביב, עמ' 36

ביום בהיר אחד, באוגוסט 1942, הקיפו קציני ס.ס את בית־היתומים. קורצ'אק, עובדי המוסד והילדים (כמאה ועשרים מספרם) נלקחו למקום הריכוז, לאומשלגפלאץ, לשם שילוח למחנה המוות בטרבלינקה. בלי ספק ידע קורצ'אק למה הם צפויים. אבל אף על פי שהציעו לו הגרמנים

לשחרר אותו עצמו, בחר ביציאה למחנה המוות עם הילדים. רק בדבר אחד רצה – לנחמם ולהסתיר מפניהם את האמת. עמהם צעד לאט, בארבעות. עמדתי והסתכלתי בחלון בסמוך וראיתים יוצאים. שוב לא ראיתים לעולם.

בקטע זה מתואר הסיפור על־ידי מספר צופה וחווה, שהתבונן באירוע הגירוש של היתומים והוצאתם אל האומשלאגפלאץ, מחלון סמוך לבית־היתומים. הכותב רואה רק את תחילת האירוע "עמדתי והסתכלתי בחלון בסמוך וראיתים יוצאים". הכותב גם מוסיף פיסת מידע, כנראה שמועה שעברה, על ההצעה שקיבל קורצ'אק מידי הגרמנים, לשחרר אותו וסירובו לקבל הצעה זו ולהציל את חייו. קורצ'אק בחר להיות עם הילדים כדי לנחם ולעודד אותם ו"להסתיר מהם את האמת" שזוהי דרכם האחרונה. קורצ'אק בחר להיות עם הילדים כדי לעודד את רוחם ולנחם אותם ככל שיוכל. המספר מתאר את התהלכה, ההליכה המסודרת בשורות של ארבעה, כשקורצ'אק צועד עימם לאט. לא ברור אם צעד בראש התהלכה (או אולי באמצעיתה). במבט האחרון, רואה הכותב את הילדים היוצאים מבית־היתומים, ו"שוב לא ראיתים לעולם".

הנקודה הבולטת והכואבת בסיפור זה היא "הילדים הנעלמים". כאן נוצרת אנאלוגיה בין תהלוכת הילדים באגדה המפורסמת של החליין מהמליין לבין תהלוכת־הילדים אל מותם במיתוס של "הדרך האחרונה": החליין מהמליין מוביל את תהלוכת הילדים (כעונש לאנשי הכפר, שמנעו ממנו את השכר שהבטיחו לו) אל תוך ההר ושם הם נעלמים לנצח. גם ב"דרך האחרונה" הילדים נראים צועדים בתהלוכה רק תחילת המסע, ובסיום הם "נעלמים לנצח". אפילו לא ידוע אם מתו בקרונות (כפי שנרמז על ידי האפר הלבן) או במחנה ההשמדה טרבלינקה. דבר זה מוביל למסקנה, שבסיפור "הדרך האחרונה" שזורים היטב שני הנושאים: קורצ'אק והילדים. מצד אחד, המעשה הנאצל של קורצ'אק של ההליכה עם הילדים, הקרבת עצמו ובחירה מרצון במוות עם הילדים ולמענם ולא בהצלתו האישית. מצד שני, הילדים, שאינם בוחרים במוות. הם קורבנות תמימים שהצעירים שבהם אפילו לא ידעו לאן הם מובלים. הם צועדים בתהלוכה שסופה ידוע מראש ונעלמים לנצח.

לסיכום, מיתוס ה"דרך האחרונה" הוא אנדרטה כפולה: לקורצ'אק האדם והמחנך הייחודי שייזכר לעד ולמליין וחצי ילדים, שהובלו אל מותם האכזרי בדרכים שונות ומשונות, כאשר לרובם אין אפילו מנחם שיכול היה להקל עליהם את הרגעים האחרונים, כפי שקרה לילדי קורצ'אק.